

Ortaçağ İslam Dünyasında Ekonomik Ekosistem

Ahmet N. Özdal

İstanbul, 2019, Timaş Yayınları, 240 Sayfa, ISBN: 9786050829846

Gizem MUSUL*

Sekizinci yüzyılda Arapların ve İslam'ın İspanya ve Sicilya'daki varlığı ile Avrupalıların Haçlı Seferleri sırasında Levant'taki varlığı belirli bir kültür paylaşımına öncülük etmiştir. İslam kültürünün yayılması kuşkusuz ki Arapların ticaret ve tüccarlık alanındaki becerileri ve enerjileriyle desteklendi. Ticaret, gelişimlerinin ilk evresinden itibaren insan toplumlarının bir özelliği olmuş olsa da, İslam uygarlığı ticaret olgusuna daima ayrı bir yer vermiştir. Müslümanların ürettikleri mallar İslam ülkelerinin sınırlarının çok daha ötesine taşınmaktaydı. Dolayısıyla Ortaçağ İslam medeniyetinin ilerleyişinde ticaret unsuru adeta bir lokomotif görevi üstlenmiştir. Ancak Ortaçağ Müslüman dünyasındaki egemen iktisadi düşünce, Ortaçağ'da iktisadi sistemin nasıl işlediği gibi konular akademik anlamda ne yazık ki hak ettiği önemi

* Arş. Gör, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Anabilim Dalı, Antalya. gizemmusul@akdeniz.edu.tr

bulamamıştır. Ortaçağ İslam Dünyasında Ekonomik Ekosistem başlıklı bu çalışma söz konusu boşluğu giderme gayretinde bir eserdir. Çalışmada genel olarak İslam coğrafyası odakta tutularak endüstriyel altyapı, ticaret yolları, iktisadi sistemler ve ticarete konu olan malların dolaşımı gibi hususlar ele alınmaktadır. Yazarın Önsöz'ü ve Giriş bölümleri ile başlangıç yapılan eser, Malların Dolaşımı, Tekstil Ürünlerinin Dolaşımı-Somut Veriler, Şehir Örneği: Buhara, Ticaret Çarkının İşleyişi-Kurgusal Örnekleme- ve Ekosisteme Katılım olarak beş ana başlık altında incelenmiştir. Malların Dolaşımı başlığı altında incelenen birinci bölümde ticari metayı kategorize etmeye yönelik bir liste oluşturulmuştur. Burada öncelikle ticarete konu olan ürünler ve bu ürünlerin alt gruplarının listesi oluşturulmuş devamında da söz konusu ticari metanın bölgesel olarak nerelerde bulunduğu haritalar üzerinden açıklanmaktadır. Ele alınan ürün gruplarından mücevher ve yarı değerli taşların ticareti konusunda Hindistan kökenli zümrütlerin el-Mekki adı ile anılması, aslında Hindistan'da çıkarılıp Sedan bölgesi üzerinden Cambay'a oradan 'a Yemen'in liman şehirleri üzerinden Mekke şehrine getiriliyor olması bakımından bu isimle anılıyor olması ya da Ortaçağ Müslümanları arasında elmas madeninin ilgi görmemesi ve fiyatının da ucuz olması gibi konular vurgulanmaktadır. Yine bu bölümde tıbbi bitki ve baharatlar, kereste, tekstil ürünleri, şeker, maden ve mineral, parfümeri, deri gibi pek çok ürün grubunun fiyat aralıkları, hammadde ve ara maddelerin atölyelere dağılımları ve söz konusu ürün gruplarının ticaret rotaları haritalar üzerinden açıklanmaktadır. Ayrıca eserde ecza maddeleri ve tıbbi bitki ve baharatlarla elde edilen ilaç ve parfümeri ürünlerinin tariflerine ve çeşitli ilaç formlarına renkli görsellerle yer verilmektedir. Yine çalışmanın bu bölümünde İslam dünyasının Batı Avrupa, Sicilya, Kıbrıs, Ege Adaları ve Bizans ile olan mal alışverişleri bir diyagramla anlatılmakta böylelikle yeni tespitler sunulmaktadır. Bu konuda özellikle Hindistan ve İslam Dünyası arasında el değiştiren ürünlerin çeşitliliği dikkat çekmektedir. Ürünlerin menşei ve ticarete katılımlarıyla ilgili olarak her bir şehrin ticaret yolları içerisindeki konumları her bir şehir ya da liman kentinin bir istasyon olarak gösterildiği, yer üstü topoğrafyasının tamamen soyutlandığı ve yok sayılarak basitleştirildiği bir metro haritası üzerinden anlatılmaktadır. Bu metro haritası ürünlerin arz noktalarına odaklanırken kaynak eserlerde söz konusu ürünlerin talep gördüğü yerler vurgulanmaktadır. Dolayısıyla ürünlerin arz-talep noktalarıyla ilgili detaylara eserin bu bölümünde birlikte yer verilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümü Tekstil Ürünlerinin Dolaşımı-Somut Veriler başlığı altında incelenmektedir. Burada tekstil ürünleriyle ilgili olarak Selçuklular ve Beylikler dönemi Anadolu'sunun 13. ve 14. yüzyıl için bir vitrin niteliği taşıdığı savunulmakta ve Selçuklu sultanlarının giyimlerinde tercih edilen tekstil ürünleri ve bu ürünlerin ithalat ve ihracat noktalarına değinilmektedir. Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, sultan unvanını aldıktan sonra "vizarî" kumaşlar giyerdi. Vizarî kumaşların Semerkand yakınında Vizar bölgesinde üretildiği, Semerkand'a getirilerek burada depolandığı ve Buhara üzerinden Horasan ve Irak şehirlerine ihraç edildiği vurgulanmaktadır. Büyük Selçuklu Sultanı Sencer ise çoğu zaman ipekten olan "zendenîcî" kumaşından ve altına da yine ipekli "attabî" kumaşından bir elbise giyer, üzerine de kuzu postundan bir palto alırdı. Zendenîcî elbiseler Buhara'ya bağlı Zendene bölgesinde üretiliyordu.

Ayrıca Nil deltasının kasabalarından Debîk'te imal edildiği için "debîkî" olarak adlandırılan kumaş türü de dönemin pahalı kumaşları arasında idi. Bazen saf ketenden, bazen de keten ve ipek karışımından üretilen bu kumaşı pahalı yapan şey ise dokumasında keten ile birlikte iplik haline getirilmiş tel altın ya da tel gümüş kullanılmasıydı. İslam dünyasında üretilen hazır tekstil ürünlerine dış dünyadan yoğun talep vardı. Bizans, özellikle Fatımîlerin güçlü olduğu dönemde Mısır ve Suriye tekstiline yönelmişti. Batı Avrupa, Müslüman dünyanın ürettiği kumaş ve elbiselerin ithalatını, maddi imkânları ölçüsünde gerçekleştirmekteydi. Sahraaltı Afrika, İslam dünyasından ağır kumaşlar da ithal etmesinin yanı sıra gündelik giysi ve kumaşlar da talep ediyordu. Çin ise hem ipek ve ipekli kumaşları İslam dünyasına ihraç ediyor hem de buradan hazır pahalı elbiseler ithal ediyordu. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde dönemin önemli tekstil ürünleri ve bu ürünlerin üretim vepazarları ile ticaret rotaları ele alınmaktadır.

Şehir Örneği: Buhara başlığıyla ele alınan üçüncü bölümde genel olarak ticari ekosistemde Buhara şehri örneği incelenmektedir. Burada Buhara şehrinin örneklenmesinin özel bir sebebi olmadığı belirtilmekle birlikte Buhara'nın Ortaçağ'ın nüfus açısından büyük olan İslam kentlerinden biri olduğu da vurgulanmaktadır. Çalışmada Buhara ve bağlı beldelerin bir şeması oluşturulmuştur. Şemada Buhara'ya ürün sağladığı tespit edilen beldeler gösterilmektedir. Şema, Buhara merkezli yakın taşra ve merkeze yakın köy, belde, kasaba ve uydu kentleri kapsamaktadır. Bu şema üzerinden Buhara'daki ticari hareketlilik anlatılmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde Buhara'nın ticaret yollarının kavşağında yer aldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca "İpek yolu" olarak anılan ticaret yolu ile ilgili yanlış algı telafi edilmektedir. Neredeyse tüm tarih atlaslarında İpek Yolu, Çin'in kalbinden çıkıp Batı Avrupa'ya uzanan tek bir hat şeklinde gösterilir. Hatta bazı Batılı tarihçiler İpek Yolu'nu o dönem Avrupa'sının doğrudan ve yalnızca lüks Çin mallarına ulaşımını sağlayan bir güzergâh olarak anlatır. Bu algı ile yaratılmak istenen kara ticaret yollarındaki İslam medeniyeti olgusunun yok sayılmasıdır. Oysa elimizdeki bu çalışmada İpek Yolu'nda-Asya'nın kara ticaret yollarının tamamı- ticaretin bu şekilde işlemediği özellikle vurgulanmakta ve bunun gerekçeleri örneklerle açıklanmaktadır.

Çalışmanın bir diğer bölümü ise Ticaret Çarkının İşleyişi-Kurgusal Örnekleme-başlığında anlatılmaktadır. Bu bölümde Ortaçağ İslam dünyasında var olan ticaret sisteminin işleyişi tek bir kurgu üzerinden anlatılmaktadır. Buhara şehrinde üretilen bir kaftanın Endülüs şehirlerinden olan Kurtuba'ya satılmasındaki ticari işleyiş süreci anlatılmaktadır. Söz konusu iki şehir arasındaki mesafe oldukça uzundur. Dolayısıyla bu örneklem üzerinden ticarete ilişkin pek çok olguyu açıklamak mümkün olacaktır. Öncelikle Ortaçağ'da Mısır'da keten üretimindeki aşamalar incelenmekte ve bir şema ile üretim süreçleri açıklanmaktadır. Sonrasında imal edilen ürünün ticari rotası çizilmektedir. Rota çizilirken ürün taşımacılığının hangi güzergâhtan

ne şekilde gerçekleştirildiğine de yer verilmektedir.

'Buhara'da Merv şehrine kervan taşımacılığı ile Akka limanından Sicilya'ya gemi taşımacılığı ile gibi' yine bu bölümde ticarete konu olan mallar üzerinde uygulanan vergi sistemleri detaylı bir diyagramla

açıklanmaktadır.

Çalışma, Ekosisteme Katılım başlığı ile sonlandırılmıştır. Burada Ortaçağ İslam dünyasında köleler ve kadınların da dâhil olduğu, toplumun büyük bölümünün işleyen ekonomi çarkına eklemlendiği vurgulanmaktadır. Köleler şahsi işlerde değil; yetenekli oldukları işlerde, becerileri doğrultusunda çalıştırılıyordu. Mahkûmlar elişi ürünlerin imalatında, savaş esirleri hükümet eliyle yapılan kanal açma ve inşaat yapımı gibi zorlu işlerde çalıştırılmaktaydı. Yine bu bölümde İslam dünyasında basit bir memur emekliliği sisteminin varlığından da söz edilmektedir. Bu emekli ödeneklerinin bazıları vakıflar aracılığıyla bazıları da devlet hazinesinden karşılanıyordu. Kadınlar da dokuma, örgü, çamaşır yıkama, pamuk kapsülü ayırma gibi işlerde çalışarak üretim sistemine dâhil oluyordu. Ayrıca söz konusu ekonomik ekosistemin özünde toplum içerisinde herhangi bir gruba ayrıcalık tanımadığı, yerleşik halk içerisinde çok yaşlılar, engelliler ve çok küçük çocuklar dışındaki herkesin ekosisteme katıldığı vurgulanmaktadır.

Özetle, Ortaçağ İslam Dünyasında Ekonomik Ekosistem başlığıyla incelenen bu çalışmada Ortaçağ'da İslam dünyasının ticarete katılımı, İslam topraklarının mevcut zenginliğinin değerlendirilmesi noktasında üretim süreçleri, toplumun bu sürece ne şekilde dâhil olduğu ve ticarete konu olan malların ticari rotaları gibi konular değerlendirilmektedir. Hacim açısından çok da geniş olmayan bu çalışma zengin kaynakçası ve metin içerisinde yerleştirilen basit ve anlaşılır bir dille hazırlanmış pek çok harita ve görsel içeriğiyle, Ortaçağ Müslüman dünyasının ekonomik sistemi ve bu sistemin işleyişi ile ilgili doyurucu bilgiler içermesi açısından nitelikli bir eser olarak literatüre katkı sağlamıştır.